

Ks. Sylwester Jaśkiewicz¹

***Virgo Mater* w kazaniach na Boże Narodzenie św. Augustyna**

Choć wydaje się, że dla upowszechnienia tytułu maryjnego *Virgo Mater* najbardziej przyczynił się średniowieczny *Doctor Marianus*, św. Bernard z Clairvaux, zwłaszcza poprzez cykl swoich kazań², a za nim w swej natchnionej i niezrównanej liryce Dante Alighieri³, to jednak tytuł ten, a zwłaszcza prawda o dziewiczym macierzyństwie Maryi, wywodzi się ze starożytności chrześcijańskiej i sięga takich autorów, jak św. Ignacy Antiocheński czy św. Justyn⁴. W okresie ożywionego zainteresowania osobą Maryi w drugiej połowie IV wieku i w pierwszej połowie V wieku na łacińskim Zachodzie czołowe miejsce obok wielkiego czciciela Matki najświętszej, jakim jest św. Ambroży, biskup Mediolanu⁵, zajmuje św. Augustyn, biskup Hippony⁶. I mimo że wielki Hippończyk nie napisał żadnego odrębnego traktatu poświęconego Maryi, to jednak rozliczne jego wypowiedzi maryjne odnajdujemy nie tylko w wielu jego dziełach, ale także w jego *sermones*. Biskup Hippony szybko zyskał sobie sławę wybitnego

¹ Ks. dr hab. Sylwester Jaśkiewicz, adiunkt w Katedrze Pneumatologii, Eklezjologii i Mariologii na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: sylwester.jaskiewicz@kul.pl; ORCID: 0000-0002-4941-3610

² Bernardus Claraevallensis, *In laudibus Virginis Matris*, PL 183, 55-88.

³ Por. S.A. Panimolle, *Vergine madre, figlia del tuo figlio!*, DSBP XLI 7-15.

⁴ Por. A. Gila, *Mariologia patristica*, DSBP XLI 16-229; L. Padovese, *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, tł. A. Baron, Kraków 1994, s. 109-110. Tytuł pierwszego teologa „Dziewicy-Matki” zyskał sobie św. Ireneusz (ok. 140-202). Por. E. Bulanda, *Kult bogini-matki w religiach pogańskich a cześć Matki Bożej w chrześcijaństwie*, RBL 7/3-6 (1954) s. 172.

⁵ Por. H. Rahner, *Mariologia w patrystyce łacińskiej (wprowadzenie i opracowanie bibliograficzne ks. M. Starowieyski)*, CzST 7 (1979) s. 155-156.

⁶ Por. A. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, Lublin 1999, s. 199; M. Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, SMA 4/4 (2002) s. 166; Rahner, *Mariologia w patrystyce łacińskiej*, s. 159.

mówcy, a jego *sermones* lub *tractati* stanowiące nieodłączną część celebracji liturgicznej i wygłaszane *ad populum* były przekazywane z pokolenia na pokolenie. Niektóre z nich stanowią cenne źródło dla ukazania miejsca i roli Maryi w całokształcie myśli teologicznej św. Augustyna, nawet jeśli, jak słusznie zauważa Geoffrey David Dunn, ich opracowanie przysparza wiele trudności⁷.

George Maloney upatruje uniwersalny klucz do odczytania wszystkich mów napisanych przez św. Augustyna na Boże Narodzenie w prawdzie o tym, że Maryja jest dziewicą i matką, tak jak i sam Kościół również jest dziewicą i matką⁸. Podejmując tę prawdę, zarysowany ogólnie w tytule problem badawczy sprowadza się do usystematyzowania odpowiedzi biskupa Hippony na kilka bardziej szczegółowych pytań: jakim słownictwem posługuje się on najczęściej? Co mówi o macierzyństwie i dziewictwie Maryi i jaki jest zakres szczegółowy tych zagadnień? Bardziej akcentuje macierzyństwo i dziewictwo cielesne Maryi (*maternitas et virginitas Mariae corporis*) czy też duchowe, „serca” (*maternitas et virginitas Mariae fidei*)? Jaki związek ma macierzyństwo i dziewictwo Maryi z Kościołem, a w nim z różnymi stanami życia i z każdym chrześcijaninem? Choć duża liczba publikacji o maryjnej nauce św. Augustyna zdaje się wskazywać lub sugerować odpowiedzi na niektóre z postawionych tu pytań⁹, a tym samym umniejszać potrzebę kolejnego studium, to jednak, skoncentrowanie uwagi na połączonych tematycznie *sermones*, na dostępnych ich tekstach i tłumaczeniach, a także wybranych najnowszych opracowaniach¹⁰, winno zaowocować wartościowym opracowaniem, które pomoże lepiej zrozumieć aktywne działanie Dziewicy Matki na rzecz jej boskiego Syna oraz całej ludzkości. Do podjęcia zapropono-

⁷ Por. G.D. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, StPatr 44 (2010) s. 433.

⁸ Por. G.A. Maloney, *Maryja – Ionem Boga*, tł. W. Łaszewski, Warszawa 1993, s. 161. Por. A. Eckmann, *Wprowadzenie*, w: *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie. Przekład i komentarz*, red. A. Eckmann, Lunlin 2003, s. 47.

⁹ Por. G.M. Luisetto, *Maria dalla quale è nato il Cristo*, Conegliano 1994, s. 408-409; J. McHugh, *Maryja w Nowym Testamencie*, tł. A. Czarnocki, Niepokalanów 1998, s. 386; A.A. Napiórkowski, *Koncepcje Kościoła i ich wpływ na stan mariologii i maryjności*, w: *Kościół i Maryja*, red. A.A. Napiórkowski, Kraków 2020, s. 308-309.

¹⁰ Niektóre z nich są antologią tekstów wielkiego Hippończyka poprzedzoną niejednokrotnie cennym, aczkolwiek ogólnym wprowadzeniem. Zob. Agostino d'Ippona, *La Vergine Maria. Introduzione e pagine scelte a c. di Michele Pellegrino*, ed. E. Corsini, Milano 2015; Sant'Agostino, *Maria „Dignitas terrae”*, ed. A. Trapè, Roma 1995; *Testi mariani del primo millennio*, t. 3: *Padri e altri autori latini*, ed. G. Gharib et al., Roma 1990, s. 306-377.

nowanego tematu skłania także ożywione zainteresowanie dziewiczym macierzyństwem Maryi we współczesnej mariologii¹¹.

1. *Sermones de Natali Domini*

Znaczną część pasterskich wypowiedzi biskupa w okresie późnoantycznym stanowiły mowy w potrójnej ich formie: *sermo*, *tractatus* oraz *homilia*¹². Większość mów (*sermones*) biskupa Hippony stanowiła część celebracji eucharystycznej, przez co ich bardziej odpowiednią nazwą jest słowo „kazanie” (*sermo*) lub „homilia” (*homilia*). Św. Augustyn, pomimo żywego zainteresowania osobą Maryi, nie dedykuje jej odrębnych homilii, a wiele wątków jej poświęconych wpłata w te wygłoszone na święta Pańskie¹³. Rzadko też zwraca się do Maryi osobiście, używając przy tym drugiej, a nie trzeciej osoby. W Patrologii Migne’a kazania na Boże Narodzenie, w których jest mowa o Maryi, znajdujemy pod nazwą „Kazania do ludu” (*Sermones ad populum*) w kategorii wygłoszonych w okresach świąt liturgicznych (*de tempore*). W sumie jako uznanych za autentyczne jest ich trzynaście (184-196), a każde z osobna nosi tytuł „In Natali Domini nostri Jesu Christi” lub „In Natali Domini”. Do tego zbioru dołącza się zazwyczaj jeszcze dwa (369-370) znajdujące się w części „*Sermones dubii*”, które noszą tytuł „De Nativitate Domini”¹⁴, a także *Sermo* 140 dedykowane słowom Ewangelii Jana (12,44-50)¹⁵ oraz *Sermo* 196A poświęcone sprawie obrzezania¹⁶. Kazania te połączone zazwyczaj wraz z tymi wygłoszonymi na Objawienie Pańskie, a przy tym zaopatrzone we wstęp i objaśnienia, w tym także uwzględniające wydania krytyczne tekstów¹⁷, zostały prze-

¹¹ Por. A. Wojtczak, *O dziewiczym macierzyństwie Maryi raz jeszcze*, SMA 9/1-2 (2007) s. 361.

¹² Por. H.R. Drobner, *Patrologia. Presentazione di A. Di Berardino*, Casale Monferrato 1998, s. 521-522; R. Grégoire, *Sermo*, DPAC II 3160; V. Grossi, *Leggere la Bibbia con S. Agostino*, Brescia 1999, s. 51; H. Von Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, tł. K. Wierszyński, Warszawa 1967, s. 376-377.

¹³ Por. M. Starowieyski, *Maryja w Kościele starożytnym*, w: *Matka Jezusa pośród pielgrzymującego Kościoła*, red. J.S. Gajek – K. Pek, Warszawa 1993, s. 77-106.

¹⁴ PL 38, 995-1021; PL 39, 1655-1663.

¹⁵ PL 38, 773-775.

¹⁶ R. Étaix, *Sermon inédit de saint Augustin sur la Circoncision dans un ancien manuscrit de Saragosse*, REAug 26 (1980) s. 70-72.

¹⁷ Wydania krytyczne mów na Boże Narodzenie św. Augustyna: *Sermo* 184, w: Sancti Aurelii Augustini, *Sermones selecti duodeviginti quos ad fidem codicum recensu-*

tłumaczone na kilka języków¹⁸. Najnowsze tłumaczenie polskie obejmuje siedemnaście kazań na Boże Narodzenie oraz dziewięć na Objawienie Pańskie¹⁹. Z uwagi na niewielką obecność treści maryjnych w tych ostatnich podstawowym źródłem dla artykułu są homilie na Boże Narodzenie.

2. *Nativitas Christi duplex*

Charakterystyczną cechą wypowiedzi św. Augustyna o Maryi, podobnie jak i wypowiedzi innych Ojców Kościoła oraz pisarzy starożytnych, jest ukazywanie Maryi w kontekście (*in context*), tzn. gdy komentują oni Pismo Święte, ukazują misterium Chrystusa, Kościoła czy życia chrześcijańskiego²⁰. Biskup Hippony zainspirowany słowami proroka Izajasza (53,8)²¹ stara się wypowiedzieć, wysłowić podwójne narodziny Syna Bożego: odwieczne z Boga Ojca oraz doczesne z Maryi, które stanowią niebywałą i nadzwyczajną „nowość nową” (*novitatem novam*)²². O ile o tym, co nowe, należy mówić również w nowy, a co za tym idzie odbiegający od zwyczajnego sposób mówienia, to często używaną w tym kontekście przez wielkiego Afrykańczyka figurą retoryczną jest antyteza, czyli zestawianie w jedną całość treściową tego, co wynika z faktu, że Jezus Chrystus został odwiecznie zrodzony z Boga Ojca, a w określonym czasie z ludzkiej matki. Narodził się więc On i z Ojca, i z Matki (*et de patre, et de matre*) oraz bez ojca, i bez matki (*et sine patre, et sine matre*), i tak jak z Ojca jest

it prolegomenis notisque instruxit, ed. D.C. Lambot, „Stromata Patristica et Mediaevalia” 1 (1950) s. 74-76; *Sermo* 189, w: *Sancti Augustini sermones post Maurinos reperti: probatae dumtaxat auctoritatis nunc primum disquisiti in unum collecti et codicum fide instaurati*, ed. D.G. Morin, *Miscellanea Agostiniana* 1, Roma 1930, s. 209-211; *Sermo* 369, w: *L'authenticité du sermon CCCLXIX de saint Augustin pour la fête de Noël*, ed. D.C. Lambot, *RBen* 79 (1969) s. 124-128.

¹⁸ Por. Augustinus von Hippo, *Predigten zum Weihnachtsfest (Sermones 184-196)*, ed. H.R. Drobner, *Beiträge zum Studium der Kirchenväter* 11, Frankfurt am Main 2003; Sant'Agostino, *Discorsi sul Natale e l'Epifania*, ed. M. Colavita, Todi 2010; *Sermons de saint Augustin pour le temps de Noël*, w: *Pères de l'Eglise*, ed. P. Raulx, EPUB 2014; St. Augustine, *Sermons for Christmas and Epiphany*, tł. T.C. Lawer, *Ancient Christian Writers* 15, London 1952.

¹⁹ Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, tł. M. Stróżyński, Kęty 2019.

²⁰ Por. Panimolle, *Vergine madre, figlia del tuo figlio!*, 20.

²¹ Por. Augustinus, *Sermones* 188, 2; 195, 1; 196, 1.

²² Por. Augustinus, *Sermo* 190, 2.

Bogiem, a z Matki – człowiekiem (*de patre Deus, de matre homo*), tak bez Matki – Bogiem, a bez ojca – człowiekiem (*sine matre Deus, sine patre homo*)²³. G.D. Dunn zauważa, że najbardziej rozwinięty przykład antytezy, której elementy możemy znaleźć także w innych homiliach bożonarodzeniowych, znajduje się w *Sermo* 187²⁴. Dla uzyskania większej ekspresji już w pierwszej części tego kazania odnajdujemy nie pojedyncze elementy znaczeniowo przeciwstawne, ale całe ich zgrupowania oddające specyfikę tak Jego natury boskiej, jak i ludzkiej. Kilka razy jest też mowa bezpośrednio o Matce. Jezus Chrystus jest tym, „który objawia Ojca i stwarza Matkę” (*qui est Patris revelator, matris creator*), „Syn Boży z Ojca bez matki, Syn Człowieczy z matki bez ojca” (*Filius Dei de Patre sine matre, filius hominis de matre sine patre*), „zarządza wszystkimi wiekami w łonie Ojca, uświęca dzień dzisiejszy w łonie Matki” (*cuncta saecula ordinans de sinu Patris, hodiernum diem consecrans de utero matris*)²⁵.

Zagadnieniem pierwszorzędnej wagi w kontekście misterium Bożego Narodzenia, jeszcze przed Soborem Efeskim (431) i Soborem Chalcedońskim (451), było wyjaśnienie przez biskupa Hippony jedności osoby wcielonego Syna Bożego. Czyni to w nawiązaniu do struktury substancjalnej osoby ludzkiej. „Jak bowiem człowiek jest duszą i ciałem, tak był Chrystus Bogiem i człowiekiem. Ten sam Bogiem, kto – człowiekiem, a kto Bogiem, ten – człowiekiem: nie przez zmieszanie natury, lecz przez jedność Osoby”²⁶.

Jedność osoby (*unitas personae*) Chrystusa dla Augustyna to nade wszystko osobowa tożsamość Syna Ojca i Syna Maryi, która rzuca światło także na Maryję. Maryja, dzieląc z każdą ludzką matką wszystkie cechy właściwe macierzyństwu, nie jest jednak jak każda inna matka rodzicielką tylko człowieka, ale Bożą rodzicielką, gdyż z niej, za sprawą Ducha Świętego, wieczny Syn Boga Ojca przyjął ludzką naturę. Nawet jeśli Augustyn nie używa terminu *deipara* czy *Dei genitrix*²⁷, to jednak mocno

²³ Por. Augustinus, *Sermones* 184, 3; 195, 1. Zob. Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, s. 166.

²⁴ Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 436-437.

²⁵ Augustinus, *Sermo* 187, 1, tł. Stróżyński, s. 64-65. Por. D.E. Doyle, *Maria, Madre di Dio, Agostino. Dizionario Enciclopedico*, red. A.D. Fitzgerald – L. Alici – A. Pieretti, Roma 2007, s. 908.

²⁶ Augustinus, *Sermo* 186, 1, tł. Stróżyński, s. 62. Por. M. Gilski, *Mariologia kontekstualna św. Augustyna*, Lublin 2006, s. 64.

²⁷ Por. Doyle, *Maria, Madre di Dio*, s. 908; Gilski, *Mariologia kontekstualna św. Augustyna*, s. 65.

wyraża swoje przekonanie o Bożym macierzyństwie Maryi, gdyż widzi ją nie jak każdą inną kobietę powołaną do macierzyństwa, ale jako Matkę, której stwórcą jest samo przedwieczne Słowo, Syn Boży (*matris creator*). Jeżeli dzięki prawdzie o niezaprzeczalnym macierzyństwie Maryi pełne uzasadnienie znalazła prawda o prawdziwym człowieczeństwie i ciele Chrystusa, tak niepodważalne dziewictwo Maryi potwierdziło prawdziwą boskość Chrystusa. Poprzez Narodzenie Pańskie obydwie płci zostały uhonorowane, odrodzone (*renati sunt*), przy czym, jak zaznacza biskup Hippony, godność płci męskiej jest w ciele Chrystusa (*in carne Christi*), a godność kobieca – w Matce Chrystusa (*in matre Christi*)²⁸.

3. *Maria Virgo Mater*

Wprawdzie św. Augustyn w kazaniach na Boże Narodzenie posługuje się imieniem „Maria”²⁹, mówi o niej jako o drugiej Ewie³⁰, porównuje ją do ziemi³¹, to jednak najczęściej mówi o jej dziewiczym macierzyństwie, używając takich terminów, jak *virgo*³², *Maria virgo*³³, *mater*³⁴, *Maria Mater*³⁵, *mater incorrupta*³⁶, a czasami *Virgo Mater*. Z tego ostatniego wyrażenia korzysta zaledwie kilka razy³⁷, w tym w kazaniach na Boże Narodzenie

²⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 190, 2. Zob. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 191.

²⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 188, 4.

³⁰ Samo nie pojawia się imię Ewa. Por. Augustinus, *Sermo* 184, 2. Zob. G.M. Manelli, *Il parallelismo Eva-Maria in sant'Agostino. Analisi dei testi e delle fonti*, Frigento 2016, s. 118-121.

³¹ Często, a najczęściej w *Sermo* 185, interpretując zazwyczaj pierwszą część wersetu psalmu: „Veritas de terra orta est, et iustitia de coelo prosperit” (Ps 84,12). Por. Augustinus, *Sermo* 185, 1-3.

³² Por. Augustinus, *Sermo* 188, 4.

³³ Por. Augustinus, *Sermo* 191, 2; 196, 2.

³⁴ Por. Augustinus, *Sermo* 140, 2.

³⁵ Por. Augustinus, *Sermo* 370, 3.

³⁶ Por. Augustinus, *Sermo* 369, 3.

³⁷ Po raz pierwszy spotykamy je w *Contra Faustum Manichaeum libri triginta tres* XV 3 w odniesieniu do Kościoła: „Ponadto jesteś bezpieczna co do swoich już dorosłych, ale zwracam się do ciebie w imię twoich maluczkich, braci, synów, panów moich, których wygrzewasz pod opiekuńczymi skrzydłami jak jaja lub jak niemowlęta mlekiem karmisz, nienaruszona a płodna matko dziewico”, tł. J. Sulowski, Św. Augustyn, *Przeciw Faustusowi. Księgi I-XXI*, opr. W. Myszor, PSP 55, Warszawa 1991, s. 131. Wyrażenie *Virgo Mater* biskup Hippony odnosi bezpośrednio do Maryi, gdy mówi o ostatnich pro-

korzysta dwa razy. Najpierw spotykamy je w *Sermo* 184. Kazanie to ogłoszone zostało przez biskupa Hippony prawdopodobnie w Kartaginie po 411-412 roku³⁸. Po uwydatnieniu niezwykłości dnia narodzenia Jezusa Chrystusa biskup Hippony wskazuje najpierw na pokorę samego Boga, a później na konieczność pokory w zgłębianiu wzniosłych tajemnic Boga. Następnie zaszczenia w swoich słuchaczach pragnienie prawdziwej mądrości, która jest mądrością Boga (por. 1Kor 1,24), tj. samym Bogiem. Tylko dzięki takiej mądrości możliwe jest pojęcie prawdy o tym, że ciało może być przyjęte przez Boga, nie powodując zmiany Jego natury, tzn. nie powodując odejścia Syna od Ojca. Przez Maryję objawił się majestat Syna Bożego.

Dziewica Matka ukazała bowiem Jego majestat, będąc tak dziewicza po porodzie, jak była przed poczęciem. Została przez męża znaleziona, a nie uczyniona – brzemienną; była ciężarna męskim potomkiem bez udziału mężczyzny. Dzięki przydanej jej płodności stała się jeszcze bardziej błogosławiona i przedziwna, bo jej ciało nie zostało naruszone³⁹.

Nie jest łatwo wypowiedzieć, a tym samym zrozumieć i przyjąć całą niezwykłość Maryi, zwłaszcza jej dziewiczość i macierzyństwo, co najlepiej potwierdza użyty przez biskupa Hippony rzeczownik „cud” wraz z przymiotnikiem „wielki” (*grande miraculum*). Podkreślona przez Augustyna dziewiczość Maryi zarówno przed poczęciem (*virgo ante conceptum*), jak

rokach w *De civitate Dei libri viginti duo* XVII 24: „Prorokowanie tych pięciorga znane jest nam z Ewangelii, gdzie spotykamy nadto prorokującą jeszcze przed Janem samą Dziewicę, Matkę Pańską”, tł. W. Kubicki, Święty Augustyn, *Państwo Boże*, Kęty 1998, s. 685. Po raz trzeci wyrażenie to występuje w *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus. Appendix II A*: „Et ob hoc virgo mater non theotocos sed anthropotocos deberet intellegi, quod Catholicorum aures nequaquam ferre potuerunt, quia talis editio non unum Christum in veritate carnis atque deitatis, sed geminum, quod nefas est, asserebat” („Z tego powodu Dziewicę Matkę trzeba było uważać nie za theotocos, ale anthropotocos: stwierdzenie, które brzmiało w uszach katolików jako nie do przyjęcia, ponieważ taki wniosek nie jedność Chrystusa w prawdziwym ciele i boskości zakładał, lecz podwójność. Co jest niegodziwością”, tł. własne).

³⁸ Por. B. Fischer, *Verzeichnis der Sigel für Kirchenschriftsteller*, Vetus Latina 1/1, Freiburg 1963, s. 116-129; A. Kunzelmann, *Die Chronologie der Sermones des hl. Augustinus*, Miscellanea Agostiniana, Romae 1931, s. 417-520; *Tavola dei Sermones, Agostino. Dizionario Enciclopedico*, red. A.D. Fitzgerald – L. Alici – A. Pieretti, Roma 2007, s. 86.

³⁹ Augustinus, *Sermo* 184, 1, tł. Stróżyński, s. 56.

i po porodzie (*virgo post partum*) pozostaje w wyraźnym związku z narodzinami Jezusa⁴⁰.

Po raz drugi wyrażenie *Virgo Mater* pojawia się zaraz na początku *Sermo* 186. Kazanie to, podobnie jak poprzednie, wygłoszone zostało w Kartaginie 25 grudnia 411-412 roku⁴¹. Biskup Hippony, nawiązując do pogańskiego święta narodzin słońca, wskazuje na prawdziwą rację świętowania dnia 25 grudnia, a przy tym koncentruje swoją uwagę także na Maryi.

Dzień, gdy Matka Dziewica z płodnych wnętrzności i poprzez nienaruszone łono wydała na świat Tego, który dla nas stał się widzialny, choć On, niewidzialny, stworzył także i Ją. W poczęciu – Dziewica, podczas porodu – Dziewica, Dziewica – brzemienna, Dziewica – w połogu, Dziewica na wieki⁴².

Słowo „dziewica” (*virgo*) w odniesieniu do Maryi jest w tej krótkiej wypowiedzi słowem kluczowym i, jak się okazuje, jednym z niewielu w obrębie kazań, i to nie tylko na Boże Narodzenie, świadectw trwałego, pełnego albo też wiekuistego dziewictwa Maryi (*Virgo perpetua*)⁴³. G.D. Dunn, badając szerzej zagadnienie trwałego dziewictwa Maryi, dochodzi do wniosku, że choć Augustyn z pewnością wierzył w trwałe dziewictwo Maryi, to jednak nie każda wzmianka o dziewictwie Maryi po porodzie (*post partum*) miałyby wskazywać na jej trwałe dziewictwo. Bardziej prawdopodobne wydaje się, co z drugiej strony nie jest sprzeczne lub nie wyklucza pojęcia trwałego dziewictwa, że większość odniesień oznacza czas po zrodzeniu Jezusa. W sumie więc G.D. Dunn odnajduje tylko dwa wyraźne świadectwa o trwałym dziewictwie Maryi, z których drugie zawarte w *Sermo* 195, 2 mówi o trwałym dziewictwie Kościoła na wzór Maryi⁴⁴.

Angelo Gila, powołując się na wskazania Bruno Forte, zauważa, że dla Ojców Kościoła przekonanie o trwałości dziewictwa Maryi buduje się na radykalności i bezkompromisowości jej wiary i to właśnie św. Augustynowi

⁴⁰ Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 442.

⁴¹ Por. Fischer, *Verzeichnis der Sigel für Kirchenschriftsteller*, s. 116-129; Kunzelmann, *Die Chronologie der Sermones des hl. Augustinus*, s. 417-520; *Tavola dei Sermones*, 86.

⁴² Augustinus, *Sermo* 186, 1, tł. Stróżyński, s. 61. Por. Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, s. 166.

⁴³ Por. J. Laurenceau, *Dziewictwo wiekuiste, Mały Słownik Maryjny*, tł. K. Brodzik, Niepokalanów 1987, s. 17.

⁴⁴ Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 442-444.

zawdzięczamy najbardziej dowartościowanie wiary Maryi⁴⁵. Z wiary Maryi wyrasta jej macierzyństwo duchowe, które jest nieodłącznym dopełnieniem jej macierzyństwa fizycznego⁴⁶. W ten sposób dziewiczość Maryi jest integralna, a nie tylko zawężona do aspektu fizycznego i cielesnego.

W bliskim związku z wyrażeniem *Virgo Mater* pozostają używane przez biskupa Hippony frazy „jest i Matką, i Dziewicą” (*et mater et virgo est*)⁴⁷, „z dziewictwa Matki” (*de matris virginitate*)⁴⁸, „dziewictwa Matce” (*virginitatem Matri*)⁴⁹.

Wyrażenie „Matka i Dziewica” (*Mater et Virgo*), które św. Augustyn wiąże w pierwszej kolejności z Maryją, odnosi się także do Kościoła.

On bowiem jest i Matką, i Dziewicą. Matką – dzięki łonu miłości, Dziewicą – dzięki nienaruszonej wierze i pobożności. Zrodził on ludy, lecz są one członkami Tego Jednego, którego Kościół jest ciałem i oblubienicą, będąc w tym podobny do owej Dziewicy, bo jest matką jedności w wielości⁵⁰.

Kościół jest matką i dziewicą nie cielesnie, ale duchowo. To Chrystus uczynił Kościół dziewicą, gdy wykupił go z kultu bogów. On jako Głowa chce, aby cały Kościół był nieskalany, a więc nie tylko w tych, którzy cielesnie są dziewiczy.

4. *Virginalis maternitas Mariae*

Trudno nie zgodzić się z jednym z najwybitniejszych znawców św. Augustyna, kard. Michele Pellegrino (†1986), który zauważył, że o jedynym w swoim rodzaju i niepowtarzalnym macierzyństwie Maryi i jej związku z przywilejem doskonałego i trwałego dziewictwa biskup Hippony

⁴⁵ Por. Gila, *Mariologia patristica*, s. 171-172.

⁴⁶ Por. R. Cantalamessa, *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, tł. J. Królikowski, Warszawa 1994, s. 70.

⁴⁷ Por. Augustinus, *Sermo* 369, 1. Zob. Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, s. 166.

⁴⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 194, 1.

⁴⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 188, 4. Zob. E. Florkowski, *Matka Boża w nauce Ojców Kościoła*, w: *Gratia plena. Studia teologiczne o Bogurodzicy*, red. B. Przybylski, Poznań – Warszawa – Lublin 1965, s. 74.

⁵⁰ Augustinus, *Sermo* 192, 2, tł. Stróżyński, s. 84. Por. Augustinus, *Sermones* 192, 3; 195, 2. Zob. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 194; Eckmann, *Wprowadzenie*, s. 47; Florkowski, *Matka Boża w nauce Ojców Kościoła*, s. 73.

mówi niemalże na każdym kroku⁵¹. Wyraźnie potwierdzają tę prawdę kazania na Boże Narodzenie, które choć swą objętością i formą nie mogą się równać innym zbiorom, a tym bardziej wiekopomnym dziełom wielkiego Hipponczyka, to jednak stopniowo, krok po kroku, często nawet nawiązując do tego, co zostało już powiedziane lub powtarzając te same treści, odsłaniają ważne rysy Maryi.

Choć na fakt ożywionego, a zarazem stałego zainteresowania Augustyna dziewictwem Maryi miało wpływ wiele czynników, to zapewne w pierwszej kolejności była nim obok wyroczni Pisma Świętego (*Scripturarum oraculum*)⁵² sama reguła wiary (*Regula fidei*) i powtarzane słowa: „wierzymy w Syna Bożego, który narodził się z Maryi Dziewicy” (*credere nos in Filium Dei qui natus est ex virgine Maria*)⁵³. W kazaniach na Boże Narodzenie Augustyn nie odnosi się do swoich wcześniejszych dzieł ani do podzielanej gdzie indziej wiary w złożony przez Maryję ślub czystości⁵⁴, a jego wypowiedzi obejmują aspekt zarówno fizyczny, jak i duchowy dziewictwa. Wobec poglądów upatrujących źródło zła w materii, a zwłaszcza potępiających wszystko co cielesne⁵⁵, Augustyn jednym z wiodących tematów czyni narodzenie Chrystusa z Dziewicy (*ex Virgine*)⁵⁶, które cechuje integralność, czystość nienaruszona (*integritas non perdita*)⁵⁷. Z fizjologicznego punktu widzenia Maryja była ciężarna męskim potomkiem bez udziału mężczyzny (*sine masculino*), bez nasienia (*sine semine*)⁵⁸.

Prawdę o dziewiczych narodzinach Mesjasza biskup Hippony, podobnie jak przed nim biskup Mediolanu⁵⁹, opiera na Izajaszowym proroctwie o Pannie: „Oto Dziewica pocznie w swym łonie i porodzi Syna, i nazwą Go imieniem Emmanuel” (7,14)⁶⁰ oraz łączy je z faktem, że zostało przywołane przez ewangelistę Mateusza (1,23). Augustyn nie koncentruje się na okolicznościach wygłoszenia przez Izajasza proroctwa Achazowi, a więc na zagro-

⁵¹ Por. M. Pellegrino, *Maria santissima nel pensiero di sant'Agostino*, w: Agostino d'Ippona, *La Vergine Maria. Pagine scelte*, red. M. Pellegrino, Milano 2015, s. 28.

⁵² Por. Augustinus, *Sermo* 186, 2.

⁵³ Por. Augustinus, *Sermo* 186, 2. Zob. Doyle, *Maria, Madre di Dio*, s. 909.

⁵⁴ Por. Augustinus, *De sancta virginitate* III 4. Zob. Doyle, *Maria, Madre di Dio*, s. 909; B. Pitre, *Jezus i żydowskie korzenie Maryi*, tł. M. Sobolewska, Kraków 2020, s. 144.

⁵⁵ Głoszonych najprawdopodobniej przez manichejczyków. Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 437.

⁵⁶ Por. Augustinus, *Sermo* 185, 2.

⁵⁷ Por. Augustinus, *Sermo* 184, 1.

⁵⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 184, 1; 184, 3.

⁵⁹ Por. Ambrosius, *Expositio Evangelii secundum Lucam* II 4, 15.

⁶⁰ Por. Augustinus, *Sermones* 187, 4; 370, 3.

żeniu dworu królewskiego oraz dynastii Dawidowej w Jerozolimie, ale skupia się na znaczeniu imienia „Emmanuel” oraz roli Jego dziewiczej Matki.

Co znaczy „Emmanuel”, odkryła przed nami Ewangelia, mówiąc – co się tłumaczy: Bóg z nami (Mt 1,23). Niech cię to nie dziwi, o duszo niedowierzająca, niech ci się to nie wydaje niemożliwe, że Dziewica porodziła, że Dziewica, rodząc, dziewicą pozostała. Zrozum, że Bóg się rodzi i nie będziesz się dziwiła, że Go rodzi Dziewica⁶¹.

Tak jak kiedyś Pan Bóg domagał się wiary od całego narodu wybranego, tak teraz wymaga jej od wszystkich uczniów Chrystusa w uznaniu prawdy o dziewiczym macierzyństwie Maryi. Maryja stała się Matką w cudowny sposób, gdyż zrodziła Syna jako dziewica, nie z męża (*virgo genuit, non de viro*)⁶². Biskup Hippony należy do wyjątkowo gorliwych wyznawców prawdy o dziewictwie Maryi (*virginitas Mariae*), a także jej wytrwałych obrońców, zwłaszcza dziewictwa po porodzie (*virginitas post partum*) kwestionowanego przez arabską sektę, którą Epifaniusz z Salaminy nazywa „Antidikomarianitami” i zwolenników Helwidiusza oraz dziewictwa w czasie porodu (*in partu*) odrzucanego przez sympatyków Jowiniana⁶³.

Należy podkreślić, że o ile tytuł *ἄειπαρθένος* (*aeiparthenos* – ‘zawsze/wieczna dziewica’) został użyty w odniesieniu do Dziewicy Maryi w oficjalnych dokumentach Magisterium dopiero przez II Sobór Konstantynopolitański (553)⁶⁴, to św. Augustyn posługuje się tytułem *Virgo perpetua*. Biskup Hippony z wielką uwagą kontempluje łono Dziewicy (*virginali utero*) i porównuje je do komnaty ślubnej (*thalamus sponsi*), w nawiązaniu do Ps 18,6. „W tej właśnie komnacie ślubnej, to jest w łonie Dziewicy, Boża natura poślubiła naturę ludzką, kiedy dla nas Słowo stało się ciałem, aby, wychodząc z Matki, zamieszkać pośród nas (J 1,14), tak jak odchodząc przed nami do Ojca, przygotował nam miejsce (J 14,2)”⁶⁵.

⁶¹ Augustinus, *Sermo* 370, 3, tł. Stróżyński, s. 105.

⁶² Por. Augustinus, *Sermo* 140, 2.

⁶³ Por. Augustinus, *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus. Appendix* 56, 82 i 84. Zob. M. Gilski, *Maryja w De haeresibus św. Augustyna*, Sma 6/1 (2004) s. 348-349; Padovese, *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, s. 112; Sant’Agostino, *Il Natale. Pagine scelte dai Discorsi*, ed. P. Bellini, Roma 1996, s. 21-22.

⁶⁴ *Kanony II Soboru Konstantynopolitańskiego 553 r.*, w: *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 87.

⁶⁵ Augustinus, *Sermo* 195, 3, tł. Stróżyński, s. 94. Por. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 189; Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, s. 166.

G.D. Dunn, śledząc odniesienia Augustyna do obrazu oblubieńca wychodzącego ze swej komnaty z Ps 18,6, w różnych swych dziełach zauważa oprócz wyraźnego utożsamienia komnaty z łonem Dziewicy i uwydatnienia mających w niej miejsce zaślubin Słowa Bożego z naturą ludzką⁶⁶, tak jak np. w *Sermo* 195, także inne *Sermones* (187, 188, 192), w których nie rozwija on obrazu komnaty⁶⁷. Wyraźnie o dziewiczym łonie jako komnacie ślubnej, z której wychodzi Oblubieniec-dzieciątka bez uszkodzania dziewictwa swej Matki (*illaesa matris virginitate*) mówi Augustyn w *Sermo* 191, 2⁶⁸. W tym także kazaniu Augustyn posługuje się antonimami *intrare* – *exire*, gdy nawiązuje do przyjscia zmartwychwstałego Chrystusa do Apostołów pomimo drzwi zamkniętych, aby jeszcze bardziej uwydatnić prawdę o nienaruszeniu dziewictwa Maryi podczas Jego narodzin⁶⁹. Narodzenie Jezusa rozumiane jako wyjście Oblubieńca ze swej komnaty pozostaje w relacji do odwiecznego aktu zrodzenia Syna przez Ojca, a jako wydarzenie historyczne daje się łatwo umiejscowić i zapamiętać⁷⁰.

Prawdę o dziewictwie Maryi biskup Hippony w oparciu o dobrze mu znane teksty Pisma Świętego wiąże bezpośrednio i rozważa z prawdą maryjną i chrystologiczną bardziej podstawową, jaką jest prawda o jej Bożym macierzyństwie. Macierzyństwo Maryi jest w swej istocie darem Chrystusa, a niezwykłość tego daru uwydatnia jeszcze bardziej to, kim albo też czym jest Maryja. Odpowiedź na to pytanie odnajdujemy w związku z interpretacją często przywoływanego w homiliach wersetu Ps 85,12. „A skąd Maryja? Z Adama. A skąd Adam? Z ziemi. Jeśli Adam z ziemi i Maryja z Adama, to Maryja jest ziemią. A jeśli Maryja jest ziemią, zrozumiemy, co śpiewamy: Prawda z ziemi została zrodzona (Ps 85,12)”⁷¹.

Biskup Hippony zwraca uwagę na niektóre elementy konstytuujące macierzyństwo fizyczne Maryi: „dana została mężowi, ale nie z męża Matką się stała”⁷², „nie współżyła z mężem, by począć, a gdy porodziła, dalej żyła jako dziewica”⁷³. W refleksji św. Augustyna nad macierzyństwem

⁶⁶ Por. Augustinus, *Enarratio II in Psalmum XVIII* 6. Dzięki wyjściu mogły Go ujrzyć oczy śmiertelników i doświadczyć jako światło umysłów (*lux mentium*). Por. Augustinus, *Sermo* 369, 1.

⁶⁷ Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 439.

⁶⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 191, 2.

⁶⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 191, 2.

⁷⁰ Por. Augustinus, *Sermo* 194, 4.

⁷¹ Augustinus, *Sermo* 189, 2, tł. Stróżyński, s. 73.

⁷² Augustinus, *Sermo* 188, 4, tł. Stróżyński, s. 71.

⁷³ Augustinus, *Sermo* 191, 4, tł. Stróżyński, s. 81.

Maryi uwidacznia się, podobnie jak w rozważaniach nad jej dziewictwem, wyraźna dwuwymiarowość sfer, a więc tego, co cielesne i materialne, oraz tego, co duchowe i wewnętrzne, której niejednokrotnie towarzyszy jakaś hierarchia wartości, gradacja lub czasowa uprzedniość⁷⁴. Podczas gdy w niektórych tekstach Augustyn bardziej chwali poczęcie Jezusa wiarą⁷⁵, tak w innych, jak np. w *Sermo* 196, 1, poczęcie duchowe utożsamia niemalże z poczęciem cielesnym: „Anioł zwiastuje, Dziewica słucha: wierzy i poczyrna – wiarę w duszy, Chrystusa w łonie”⁷⁶. Macierzyństwo Maryi w chwili poczęcia oznacza więc *fides in mente, Christus in ventre*. Położony przez biskupa Hippony akcent na realny, fizyczny charakter macierzyństwa Maryi⁷⁷ nie wyklucza ani nie stoi w sprzeczności z jej duchowym macierzyństwem wobec wszystkich chrześcijan⁷⁸.

5. *Maria Mater et Virgo et Ecclesia mater et virgo*

Podobieństwo Kościoła do Maryi, który również jest matką i zachowany dziewicą pochodzi od samego Chrystusa – Oblubieńca Kościoła⁷⁹. Maryja jako zaślubiona i dziewica, o czym uczył już św. Ambroży, jest figurą Kościoła, który również jest nieskalany, choć poślubiony (*immaculata sed nupta*)⁸⁰. G.D. Dunn w swoim opracowaniu zauważa, że choć Maryja była tak matką, jak i dziewicą, to jednak głównie jako dziewica została ukazana jako model w niektórych kazaniach na Boże Narodzenie, i to zarówno dla tych, którzy podjęli drogę życia w dziewictwie, jak i dla całej wspólnoty, która może naśladować Maryję poprzez dziewictwo du-

⁷⁴ Por. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 193; M. Gilski – A. Anton, Świątę Augustyna rozumienie duchowego macierzyństwa, SMA 13/3-4 (2011) s. 39.

⁷⁵ Por. Augustinus, *De sancta virginitate* I 3. Zob. Doyle, *Maria, Madre di Dio*, 908; B. Gacka, *Dziewica Matka obrazem człowieka stworzonego dla Boga*, SMA 4/1 (2002) s. 92.

⁷⁶ Augustinus, *Sermo* 196, 1, tł. Strzyżński, s. 95. Por. M. Maritano, *Maria nei Padri della Chiesa*, w: *Letteratura patristica*, red. A. Di Berardino – G. Fedalto – M. Simonetti, Cinisello Balsamo 2007, s. 844.

⁷⁷ Mówi np. o obfitości pokarmu u karmiącej. Por. Augustinus, *Sermo* 195, 1.

⁷⁸ Por. J. Królikowski, *Mariologia Ojców a współczesna refleksja mariologiczna. Uwagi terminologiczne*, VoxP 48 (2005) s. 287.

⁷⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 195, 2. Zob. E. Ozorowski, *Teologia dziewictwa Maryi w piśmiennictwie starochrześcijańskim*, StBDŁ 7 (1989) s. 14.

⁸⁰ Por. Ambrosius, *Expositio Evangelii* II 7. Zob. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 187.

chowe⁸¹. Biskup Hippony jest bardzo jasny w głoszonych principiach: „Dobra jest bowiem płodność w małżeństwie, lecz lepsza jest nieskazitelność w ślubowanym dziewictwie” (*bona est enim fecunditas in coniugio: sed melior integritas in sanctimonio*)⁸².

Ideę duchowego dziewictwa Kościoła, które ma swój wzór i model w Maryi⁸³ buduje Augustyn na słowach św. Pawła z 2Kor 11,2, który wspólnotę w Koryncie przedstawia Chrystusowi jako „czystą dziewicę” (*Virgine casta*).

Dlaczego jako czystą dziewicę, skoro tak wielu tu ludzi obojga płci, tak wielu nie tylko chłopców i dziewcz, lecz także żonatych ojców, zamężnych matek? Dlaczego, powiadam, jako czystą dziewicę – jeśli nie w nieskazitelności wiary, nadziei i miłości? Chrystus, chcąc bowiem Kościół uczynić dziewicą w sercu, najpierw zachował dziewictwo Maryi w ciele. W akcie małżeństwa kobietę oddaje się męskiemu oblubieńcowi po to, by już dziewicą nie była, a Kościół nie mógłby być dziewicą, gdyby nie odnalazł Syna Dziewicy, by Mu się oddać jako Oblubieńcowi⁸⁴.

Dziewicze macierzyństwo Maryi dało Kościołowi nie tylko przykład, ale przede wszystkim samego Oblubieńcę, aby móc Go zaślubić duchowo, aby oddać się Mu w całości. Choć dla biskupa Hippony ważny jest cały Kościół, tj. wszyscy chrześcijanie (*omnes Christiani*), to jednak wie on dobrze, że wśród nich są także święci młodzieńcy (*pueri sancti*) oraz święte dziewice (*virgines sanctae*). O ile pierwsi porzucili małżeńskie związki, aby kochać i podążać za Chrystusem, tak drugie duchowo zaślubiły Chrystusa bez naruszania własnego ciała⁸⁵. Bardziej szczegółowe wezwania do dziewic wypowiada Augustyn w *Sermo* 191. Z uwagi na to, że wyrzekły się one ziemskich zaślubin, winny pozostawać dziewicami także w ciele. Pozostając dziewicami i naśladować Maryję, jak tylko to jest

⁸¹ Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 440.

⁸² Augustinus, *Sermo* 188, 4, tł. Stróżyński, s. 71.

⁸³ Należy podkreślić, że choć Kościół przyznaje Maryi szczególne miejsce i czerpie z jej przykładu, to jednak w całościowym ujęciu eklezjologii św. Augustyna Maryja jest jego częścią, jest wewnątrz niego. Por. Cantalamessa, *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, s. 137; Maritano, *Maria nei Padri della Chiesa*, s. 844; R. Pannet, *Maryja w Kościele i świecie*, tł. A. Liduchowska, Kraków 1995, s. 60; G. Söll, *Maria als Urbild und Mutter der Kirche*, w: *Maria im Glauben der Kirche*, red. M. Seybold, Eichstätt – Wien 1985, s. 100-101.

⁸⁴ Augustinus, *Sermo* 188, 4, tł. Stróżyński, s. 72.

⁸⁵ Por. Augustinus, *Sermo* 184, 2. Por. Eckmann, *Wprowadzenie*, s. 49.

możliwe, nie powinny uważać się za bezpłodne, ale cieszyć się płodnością duchową – cnotami⁸⁶. Ponadto dziewice realizują także macierzyństwo duchowe, stają się matkami dla Chrystusa, gdy wypełniają wolę Boga Ojca⁸⁷.

Wraz z rozważaniami Augustyna o Maryi jako wzorze – o wzorze dla wszystkich chrześcijan, w tym zwłaszcza dla dziewic, którym zostaje przypisana – pojawiają się dwie inne postaci ewangeliczne, a wraz z nimi przedstawione zostają dwa inne rodzaje życia członków Chrystusa i realizowanej przez nich czystości. Czystość małżeńska świadcząca o Chrystusie (*pudicitia coniugalis*) uosobiona jest w Elżbiecie, żonie Zachariasza⁸⁸. Czystość wdowia (*pudicitia vidualis*) zaś – w Annie, świętej prorokini, wdowie osiemdziesięcioczeroletniej, która tylko przez siedem lat żyła ze swoim mężem. To ona rozpoznała Chrystusa i o Nim świadczyła⁸⁹.

Biskup Hippony zabiegał nie tylko o to, aby Kościół był duchowo dziewiczy, ale również duchowo płodny⁹⁰. Dlatego też upatrywał w Maryi także wzór dla duchowego macierzyństwa wszystkich chrześcijan. Winni oni obficie czerpać nie tylko z duchowego macierzyństwa Maryi, ale również z cielesnego. Augustyn, zwracając się w zakończeniu *Sermo* 191 do całego Kościoła, zachęca, aby w głębinach własnej duszy dokonywać tego, co podziwia się w ciele Maryi (*Quod miramini in carne Mariae, agite in penetralibus animae*)⁹¹. W ten sposób kto wierzy w swym sercu, ten poczyrna Chrystusa (*concipit Christum*), a ten, kto wyznaje tę wiarę ustami, ten Go rodzi (*parit Christum*)⁹². Na innym miejscu z cielesnymi aspektami powołania Maryi zostają zestawione duchowe poczynania wierzących: Maryja nosiła Chrystusa w łonie – wierzący noszą Go w sercu, Dziewica była ciężarna wcieleniem Chrystusa – serca wierzących winny być ciężarne wiarą w Chrystusa, Maryja wydała na świat Zbawiciela – wierzący wydają na świat Jego chwałę. W ten sposób również dusza każdego chrześcijanina staje się płodna Bogiem⁹³.

⁸⁶ Por. Augustinus, *Sermo* 191, 4. Zob. Gilski, *Kult maryjny według św. Augustyna*, s. 168-169.

⁸⁷ Por. Augustinus, *Sermo* 192, 2. Por. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 192.

⁸⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 196, 2.

⁸⁹ Por. Augustinus, *Sermones* 192, 2; 369, 1.

⁹⁰ Por. Dunn, *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, s. 444.

⁹¹ Augustinus, *Sermo* 191, 4. Por. Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 194.

⁹² Por. Augustinus, *Sermo* 191, 4.

⁹³ Por. Augustinus, *Sermo* 189, 3. Zob. R. Cantalamessa, *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, s. 86; Eckmann, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, s. 194.

6. Podsumowanie

Tytuł *Virgo Mater*, nawet jeśli w kazaniach na Boże Narodzenie występuje tylko dwa razy, to jednak pełni rolę kluczową i doskonale wiąże ze sobą te treści, które przekazuje biskup Hippony, gdy mówi z osobna o Maryi, posługując się zwłaszcza wyrażeniami *virgo*, *Maria virgo*, *mater*, *Maria mater*, *mater incorrupta*, *mater et virgo*. Fakt, że kazania na Boże Narodzenie są autentycznym wprowadzeniem w przeżywane w liturgii misterium wcielenia, nie pozostał bez echa w wypowiedziach o Maryi, które Augustyn buduje na prawdzie o jedności osobowej Chrystusa (*unitas personae*), uprzedzając tym samy Sobór Efeski (431) oraz Sobór Chalcedoński (451). Osobowa tożsamość Syna Ojca i Syna Maryi pozwala mówić o Bożym macierzyństwie Maryi, przy czym Augustyn nie używa terminów *deipara* czy *Dei genitrix*, ale wyjaśnia, że to Syn Boży, przedwieczne Słowo, jest stwórcą Matki (*matris creator*), gdy był u Ojca. Jedyne i niepowtarzalne, cudowne poczęcie Chrystusa dokonało się zdaniem Augustyna zarazem w sferze ducha, jak i ciała (*fides in mente*, *Christus in Ventre*). Maryja wydała na świat Zbawiciela, zachowując całkowicie swoją fizyczną nienaruszalność – integralność (*integritas non perdita*), gdyż już poczęcie Jezusa było dziewicze i dokonało się za sprawą Ducha Świętego bez udziału mężczyzny (*sine masculo*), bez nasienia (*sine semine*). Bożonarodzeniowe kazania biskupa Hippony są dobitnym potwierdzeniem trwałego albo też wieczystego dziewictwa Maryi. A choć Augustyn nie broni go tak spektakularnie jak wielki teolog i egzegeta św. Hieronim ze Strydonu wobec zarzutów Helwidiusza, to jednak wyraźnie mówi obok *virginitas ante partum*, *in partu* i *post partum*, także o *virginitas ante conceptum*, a nawet bezpośrednio o *virginitas perpetua*.

Tak jak Maryja jest *Mater et Virgo*, tak również Kościół jest *mater et virgo*. Wskazując na zależność i podobieństwo Kościoła do Maryi, biskup Hippony kładzie mocny akcent na fakt, że dziewicze macierzyństwo Maryi odnosi się do wszystkich chrześcijan, w sposób właściwy dla każdego stanu. Kościół jest dziewiczy, bo odnalazł Syna Dziewicy i oddał Mu się w całości jako Oblubieńcowi. Dla pełniejszego zrozumienia wskazań, jakie znajdujemy w *sermones* pod adresem członków poszczególnych stanów życia Kościoła, warto zauważyć, iż tak jak niektóre wypowiedzi mogły być duszpasterskim echem tematów zawartych już w niektórych dziełach (np. *De sancta virginitate liber unus* czy *De bono viduitatis*), tak te odnoszące się do czystości małżeńskiej stanęły zapew-

ne u podstaw dzieł, które już wkrótce miały powstać (*De nuptiis et concupiscentia ad Valerium libri duo*).

Choć fakt, że Doktor Łaski nie dedykuje Maryi odrębnych rozważań, ale mówi o niej w kontekście (*in context*), pozostawił niewątpliwy ślad w jego mariologii, to jednak ostatecznie uczynił ją bardziej zwartą, wielowymiarową i uniwersalną, gdyż wpisał ją w całą swoją teologię, a zwłaszcza uwydatnił jej niezastąpioną rolę dla chrystologii i eklezjologii.

Kazania na Boże Narodzenie biskupa Hippony są wyraźnym potwierdzeniem pogłębiającej się maryjnej świadomości Kościoła, który zarówno dziewictwo, jak i macierzyństwo Maryi rozumie nie tylko jako związane z misterium wcielenia, a przez to w jakimś sensie epizodyczne i czasowe, ale jako indywidualny i charakterystyczny element osobowości Maryi i jej aktywnego działania w Bożej ekonomii zbawienia na rzecz Kościoła, wszystkich chrześcijan (*omnes Christiani*) i całej ludzkości.

Virgo Mater in the Sermons for Christmas by St. Augustine

(summary)

This article, meeting the lively interest in the issues of virginity and motherhood of Mary in contemporary Mariology, tries to show these two important truths in the teaching of St. Augustine based on his sermons for Christmas. The Marian title *Virgo Mater* was chosen as the most representative for the issues at hand and it is the guide in considerations which, apart from the introduction and conclusion, include the following issues: *Sermones de Natali Domini*, *Nativitas Christi duplex*, *Maria Virgo Mater*, *Virginalis maternitas Mariae* and *Maria Mater et Virgo et Ecclesia mater et virgo*. The basic method of work is the salvation history method, with a clear use of the tools of the hermeneutics of language, image and symbol, as well as the mystagogy characteristic of Mary. Careful reading of the Marian message of the great Father and Orator of Christian antiquity leads to the conclusion that so important in the mystery of the Incarnation – Mary's virginity and motherhood are not only "instruments of salvation", but also unique and individual elements of Mary's personality. As the Virgin Mother offered herself to the Divine Son in the first place, so now she offers herself to the Church, to all Christians (*omnes Christiani*) and to all humanity. The sermons for Christmas by Bishop Hippo in no way measure up to his memorable works, but it cannot be ignored that with their message expressed in a characteristic form and style, for centuries they nourished the piety of many generations of Christians, especially in late Christian antiquity and the early Middle Ages.

Keywords: Virgin Mother; virginity; maternity; sermon; Christmas; St. Augustine; Bishop of Hippo; Mary

Virgo Mater w kazaniach na Boże Narodzenie św. Augustyna

(streszczenie)

Artykuł, wychodząc naprzeciw ożywionemu zainteresowaniu problematyką dziewictwa i macierzyństwa Maryi we współczesnej mariologii, stara się ukazać te dwie ważne prawdy w nauczaniu św. Augustyna w oparciu o jego kazania (*sermones*) wygłoszone na Boże Narodzenie. Jako najbardziej reprezentatywny dla podejmowanej problematyki wybrany został tytuł maryjny *Virgo Mater* i to on jest przewodnikiem w rozważaniach, które obok wstępu i zakończenia obejmują następujące zagadnienia: *Sermones de Natali Domini*, *Nativitas Christi duplex*, *Maria Virgo Mater*, *Virginalis maternitas Mariae* oraz *Maria Mater et Virgo et Ecclesia mater et virgo*. Podstawową metodą pracy jest metoda historyczno-zbawcza, z wyraźnym wykorzystaniem narzędzi hermeneutyki języka, obrazu i symbolu, a także charakterystycznej dla osoby Maryi mistagogii. Uważna lektura maryjnego przesłania wielkiego ojca i oratora starożytności chrześcijańskiej prowadzi do wniosku, że tak istotne w tajemnicy wcielenia dziewictwo i macierzyństwo Maryi są nie tylko „narzędziami zbawienia”, ale niepowtarzalnymi i indywidualnymi elementami osobowości Maryi. Tak jak w pierwszej kolejności Dziewica Matka ofiarowała się boskiemu Synowi, tak teraz ofiaruje się Kościołowi, wszystkim chrześcijanom (*omnes Christiani*) i całej ludzkości. Kazania na Boże Narodzenie biskupa Hippony w żaden sposób nie mogą mierzyć się z jego wiekopomnymi dziełami, nie sposób jednak nie podkreślić, że swym przesłaniem wyrażonym w charakterystycznej formie i stylu przez wieki żywiły pobożność wielu pokoleń chrześcijan, zwłaszcza w późnej starożytności chrześcijańskiej i wczesnym średniowieczu.

Słowa kluczowe: Dziewica Matka; dziewictwo; macierzyństwo; kazanie; Boże Narodzenie; św. Augustyn; biskup Hippony; Maryja

Bibliografia

Źródła

- Bernardus Claraevallensis, *In laudibus Virginis Matris*, ed. J.-P. Migne, PL 183, 55-88.
Ambrosius, *Expositio Evangelii secundum Lucam*, ed. J.-P. Migne, PL 15, 1525-1850.
Augustinus, *Contra Faustum Manichaeum*, ed. J. Zycha, CSEL 25/1, Vienna 1892, s. 249-797, tł. J. Sulowski, Św. Augustyn, *Przeciw Faustusowi. Księgi I-XXI*, opr. W. Myszor, PSP 55, Warszawa 1991.
Augustinus, *De civitate Dei*, ed. B. Dombart – A. Kalb, CCL 47-48, Turnhout 1955, tł. W. Kubicki, Święty Augustyn, *Państwo Boże*, Kęty 1998.
Augustinus, *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus. Appendix*, ed. R. Vander Plaetsse – C. Beukers, CCL 46, Turnhout 1969, s. 265-358.
Augustinus, *De sancta virginitate*, ed. J.-P. Migne, PL 40, 397-428.
Augustinus, *Enarrationes in Psalmos (1-50)*, ed. A. Corticelli – R. Minuti, NBA 25, Roma 1967.

- Augustinus, *Sermones* 140, 184-196, 369-370, ed. J.-P. Migne, PL 38, 773-775, 995-1021, PL 39, 1655-1659, tł. M. Stróżyński, Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, Kęty 2019, s. 55-111.
- Augustinus, *Sermo* 184, ed. D.C. Lambot, Sancti Aurelii Augustini, *Sermones selecti duodeviginti quos ad fidem codicum recensuit prolegomenis notisque instruxit*, „Stromata Patristica et Mediaevalia” 1 (1950) s. 74-76, tł. M. Stróżyński, Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, Kęty 2019, s. 55-58.
- Augustinus, *Sermo* 189, w: *Sancti Augustini sermones post Maurinos reperti: probatae dumtaxat auctoritatis nunc primum disquisiti in unum collecti et codicum fide instaurati*, ed. D.G. Morin, Miscellanea Agostiniana 1, Roma 1930, s. 209-211, tł. M. Stróżyński, Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, Kęty 2019, s. 72-75.
- Augustinus, *Sermo* 196A, w: *Sermon inédit de saint Augustin sur la Circoncision dans un ancien manuscrit de Saragosse*, ed. R. Étaix, „Recherches Augustiniennes et Patristiques” 26 (1980) s. 70-72, tł. M. Stróżyński, Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, Kęty 2019, s. 97-100.
- Augustinus, *Sermo* 369, w: *L'authenticité du sermon CCCLXIX de saint Augustin pour la fête de Noël*, ed. C. Lambot, „Revue Benedictine” 79 (1969) s. 124-128, tł. M. Stróżyński, Augustyn z Hippony, *Kazania na Boże Narodzenie i Objawienie Pańskie*, Kęty 2019, s. 101-104.

Tłumaczenia

- Augustinus von Hippo, *Predigten zum Weihnachtsfest (Sermones 184-196)*, ed. H.R. Drobner, Beiträge zum Studium der Kirchenväter 11, Frankfurt am Main 2003.
- Sanct' Agostino, *Discorsi sul Natale e l'Epifania*, ed. M. Colavita, Todi 2010.
- Sanct' Agostino, *Il Natale. Pagine scelte dai Discorsi*, ed. P. Bellini, Roma 1996.
- Sermons de saint Augustin pour le temps de Noël*, w: *Pères de l'Eglise*, ed. P. Raulx, EPUB 2014.
- St. Augustine, *Sermons for Christmas and Epiphany*, tł. T.C. Lawer, *Ancient Christian Writers* 15, London 1952.

Opracowania

- Agostino d'Ippona, *La Vergine Maria. Introduzione e pagine scelte a cura di Michele Pellegrino*, ed. E. Corsini, Milano 2015.
- Bulanda E., *Kult bogini-matki w religiach pogańskich a cześć Matki Bożej w chrześcijaństwie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 7/3-6 (1954) s. 156-175.
- Cantalamesa R., *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, tł. J. Królikowski, Warszawa 1994.
- Doyle D.E., *Maria, Madre di Dio, Agostino. Dizionario Enciclopedico*, red. A.D. Fitzgerald – L. Alici – A. Pieretti, Roma 2007, s. 907-912.
- Drobner H.R., *Patrologia. Presentazione di A. Di Berardino*, Casale Monferrato 1998.

- Dunn G.D., *The Functions of Mary in the Christmas Homilies of Augustine of Hippo*, „*Studia Patristica*” 44 (2010) s. 433-446.
- Eckmann A., *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, Lublin 1999.
- Eckmann A., *Wprowadzenie*, w: *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie. Przekład i komentarz*, red. A. Eckmann, Lublin 2003, s. 5-49.
- Fischer B., *Verzeichnis der Sigel für Kirchenschriftsteller*, *Vetus Latina* 1/1, Freiburg 1963.
- Florkowski E., *Matka Boża w nauce Ojców Kościoła*, w: *Gratia plena. Studia teologiczne o Bogurodzicy*, red. B. Przybylski, Poznań – Warszawa – Lublin 1965, s. 59-77.
- Gacka B., *Dziewica Matka obrazem człowieka stworzonego dla Boga*, „*Salvatoris Mater*” 4/1 (2002) s. 91-101.
- Gila A., *Mariologia patristica*, *Dizionario di Spiritualità Biblico-Patristica*, t. 41: *Maria Madre del Signore nei Padri della Chiesa*, Roma 2005, s. 16-229.
- Gilski M., *Kult maryjny według św. Augustyna*, „*Salvatoris Mater*” 4/4 (2002) s. 156-171.
- Gilski M., *Mariologia kontekstualna św. Augustyna*, Lublin 2006.
- Gilski M., *Maryja w De haeresibus św. Augustyna*, „*Salvatoris Mater*” 6/1 (2004) s. 345-353.
- Gilski M. – Anton A., *Świętego Augustyna rozumienie duchowego macierzyństwa*, „*Salvatoris Mater*” 13/3-4 (2011) s. 35-44.
- Grégoire R., *Sermo*, *Dizionario Patristico e di Antichità Critiane*, ed. A. di Berardino, t. 2: G-Z, Casale Monferrato 1983, s. 3157-3163.
- Grossi V., *Leggere la Bibbia con S. Agostino*, Brescia 1999.
- Kanony II Soboru Konstantynopolańskiego 553 r.*, w: *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 86-92.
- Królikowski J., *Mariologia Ojców a współczesna refleksja mariologiczna. Uwagi terminologiczne*, „*Vox Patrum*” 48 (2005) s. 275-289.
- Kunzelmann A., *Die Chronologie der Sermones des hl. Augustinus*, *Miscellanea Agostiniana*, Romae 1931, s. 417-520.
- Laurenceau J., *Dziewictwo wiekuiste*, *Mały Słownik Maryjny*, tł. K. Brodzik, Niepokalanów 1987, s. 16-17.
- Maloney G.A., *Maryja – Ionom Boga*, tł. W. Łaszewski, Warszawa 1993.
- Manelli G.M., *Il parallelismo Eva-Maria in sant'Agostino. Analisi dei testi e delle fonti*, Frigento 2016.
- McHugh J., *Maryja w Nowym Testamencie*, tł. A. Czarnocki, Niepokalanów 1998.
- Maritano M., *Maria nei Padri della Chiesa*, w: *Letteratura patristica*, ed. A. Di Berardino – G. Fedalto – M. Simonetti, Cinisello Balsamo 2007, s. 838-846.
- Napiórkowski A.A., *Koncepcje Kościoła i ich wpływ na stan mariologii i maryjności*, w: *Kościół i Maryja*, red. A.A. Napiórkowski, Kraków 2020, s. 305-327.
- Ozorowski E., *Teologia dziewictwa Maryi w piśmiennictwie starochrześcijańskim*, „*Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyń-Łomża*” 7 (1989) s. 3-17.
- Padovese L., *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, tł. A. Baron, Kraków 1994.

- Panimolle S.A., *Vergine madre, figlia del tuo figlio!*, *Dizionario di Spiritualità Biblico-Patristica*, t. 41: *Maria Madre del Signore nei Padri della Chiesa*, Roma 2005, s. 7-15.
- Pannet R., *Maryja w Kościele i świecie*, tł. A. Liduchowska, Kraków 1995.
- Pellegrino M., *Maria santissima nel pensiero di sant'Agostino*, w: Agostino d'Ippona, *La Vergine Maria. Pagine scelte*, red. M. Pellegrino, Milano 2015, s. 15-40.
- Pitre B., *Jezus i żydowskie korzenie Maryi*, tł. M. Sobolewska, Kraków 2020.
- Rahner H., *Mariologia w patrystyce łacińskiej (wprowadzenie i opracowanie bibliograficzne ks. M. Starowieyski)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 7 (1979) s. 131-187.
- Sant'Agostino, *Maria „Dignitas terrae”*, red. A. Trapè, Roma 1995.
- Söll G., *Maria als Urbild und Mutter der Kirche*, w: *Maria im Glauben der Kirche*, red. M. Seybold, Eichstät – Wien, s. 86-111.
- Starowieyski M., *Maryja w Kościele starożytnym*, w: *Matka Jezusa pośród pielgrzymującego Kościoła*, red. J.S. Gajek – K. Pek, Warszawa 1993, s. 93-94.
- Tavola dei „Sermones”*, Agostino. *Dizionario enciclopedico*, red. A.D. Fitzgerald – L. Alici – A. Pieretti, Roma 2007, s. 75-101.
- Testi mariani del primo millennio*, t. 3: *Padri e altri autori latini*, ed. G. Gharib et al., Roma 1990, s. 306-377.
- Von Campenhausen H., *Ojcowie Kościoła*, tł. K. Wierszyłowski, Warszawa 1967.
- Wojtczak A., *O dziewiczym macierzyństwie Maryi raz jeszcze*, „Salvatoris Mater” 9/1-2 (2007) s. 361-373.